

Steeds weer zoeken mijn ogen naar U

ROEL A. BOSCH

Steeds weer zoeken mijn ogen naar U

*De psalmen in Liedboek,
zingen en bidden in huis en kerk*

Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council® (FSC®) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloor- en zwavelvrij gebleekt.

www.uitgeverijboekencentrum.nl

Ontwerp omslag: Studio Anton Sinke, www.antonsinke.nl

Illustratie omslag: Anneke Kaai, Psalm 150, *Psalmen in beeld*,
www.annekekaai.nl

ISBN 978 90 239 2758 7

NUR 662

© 2014 Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

Woord vooraf	7
<i>Een vaste burcht – Psalm 46</i>	10
Psalmen als ijkpunten – ter inleiding	13
- Indeling	15
1. De diverse tradities in gezongen psalmen	17
De Geneefse psalmen	17
<i>Wie mag te gast zijn? – Psalm 15</i>	26
Herleving van de psalmen: Tweede Vaticaans Concilie	28
Herbronning van de psalmen	34
- Taizé	34
- Protestantse psalmvernieuwing	39
- Reciteerpsalmen	41
- Introïtusantifonen	44
- Herontdekking	45
Invoegen in andere tradities	49
- Psalmliederen: Maarten Luther	49
- Psalmliederen: de Engelse traditie	51
- Psalmliederen: de Nederlandse traditie	52
- Psalmliederen: Schotland	54
- Alternatief voor de berijming?	56
- Kinderpsalmen?	58
- Bij de korte zangvormen	59
<i>Dan groet de mensch..., – Psalm 104</i>	62
2. De berijming van 1967, historie en achtergronden	65
Hoe organiseer je een nieuwe berijming?	65
- Nijhoff winnen	67
- Jezus in de psalmen	70
- Rijmen of dichten?	73
- Kerkelijk gedoe	76

Mislukte psalmmelodieën bestaan niet	79
‘... houwt des Heren stem het licht’ – Psalm 29:4	84
3. De psalmen in het Liedboek: vraag en antwoord	87
- Gij, U, Jij en zo verder	87
- Hoofdletters: God en Zijn woord, God en zijn Naam?	89
<i>Dronkeman God – Psalm 78</i>	91
- Zingt den Heer een nieuw gezang	93
- Wat is nu eigenlijk de ‘psalm van de zondag’?	96
- Vertalen is verraden, berijmen nog meer?	96
- Ubi, Kyrie und Nachbar	98
- ‘Het land tot lafenis’ en andere geheimtaal	99
- Waarom heten de Psalmen niet langer ‘Psalm’?	99
- ‘God roept ons, broeders’ verdween – maar verder?	100
- Werk in uitvoering	101
<i>Liedboek – cultuurboek – Psalm 88</i>	102
4. Maar zijn de psalmen nog wel van deze tijd?	105
- Wereldbeeld	105
- Ethiek	105
- Vertrouwen	106
- Kritiek	106
- Gewoon doorbidden	107
- Gewoon doorzingen	108
- Bidden met...	109
- ... en in gesprek met	109
Verder lezen	111
Register	115

Woord vooraf

De psalmen zijn een boek apart. Ze duiken op de vreemdste plaatsen op, als losse citaten, als grafteksten, voorbeelden voor poëzie, laatste dierbare woorden na een godsdienstige opvoeding, eerste woorden die het hart raakten van iemand die vroeger niets met geloof had.

Op verschillende manieren ‘heb ik er wat mee’. In mijn jeugdherinneringen kleurden de gezongen psalmen uit een dun groen boekje met een man met harp voorop de kerkdiensten. Later merkte ik dat mensen ieder hun psalm konden hebben, een bron onderweg door het leven. En keer op keer maak ik deel uit van kerkelijke vieringen waarin psalmen op heel veel manieren klinken en echo’s oproepen.

Liedboek, zingen en bidden in huis en kerk verscheen op 25 mei 2013. Zelden of nooit bood een liedboek zo veel ruimte aan de psalmen: 270 maal komen ze hier in gezongen vorm voor, daarnaast ook vele malen in lees-, bid- en spreekteksten.

Vanaf het voorjaar van 2008 had een flinke groep mensen er aan gewerkt. Ook ik deed mee, in de redactie met leden en adviseurs, al met al zo’n vijftien mensen, en in een van de acht ondersteunende werkgroepen, voor verschillende onderdelen van het werk. In deze uitgave licht ik graag het werk van de eerste werkgroep, *Psalmen*, toe, en wat daar uiteindelijk van gekomen is. Daarmee is dit boek tegelijk een gids voor de eerste 150 liednummers in het boek.

Als opdracht gaf de Interkerkelijke Stichting voor het Kerklied, de isk, aan de redactie een uitgebreide opdracht mee. De isk op haar beurt had deze opdracht weer samengesteld in overleg met de deelnemende kerken. Voor de psalmen zag de opdracht er zo uit:

- a. *Opname van de volledige Psalmberijming van 1967 is de enige beslissing die voor wat betreft de feitelijke selectie reeds vooraf genomen is. Moeten er nog (geringe) taalkundige aanpassingen plaatsvinden?*
- b. *Naast het Geneefse psalter zijn er ook psalmliederen uit onder andere de lutherse en anglicaanse traditie en wat in Nederlands is ontstaan, in het bijzonder in de laatste vijftig jaar.*
- c. *Nieuw zal de opname van onberijmde psalmen zijn. Hierbij zal in het bijzon-*

der gebruikgemaakt kunnen en moeten worden van wat binnen de Romana is ontstaan. Een volledig psalter in deze vorm zal niet mogelijk zijn. Op welke wijze wordt een selectie gemaakt? Welke rol spelen de antwoordpsalmen in het Gemeenschappelijk Leesrooster?

d. Is het wenselijk dat er reciteerpsalmen worden opgenomen?

Als veronderstelling werd daarbij uitgesproken dat er, naast de 150 uit 1967, nog zo'n 70 andere versies zouden volgen. Dat werden er 120... De opdracht reikte dan ook wel zo wijd en ver, dat het met 70 nooit gelukt zou zijn. Al werkende merkten we hoe een veelzijdig boek er uit zou kunnen zien; toch verraste ons nog wat een schat aan materiaal in heel verschillende bronnen voorhanden is.

Liedboek, zingen en bidden in huis en kerk is het resultaat van vele vormen van samenwerking. Ook dit boek had niet geschreven kunnen worden zonder de veelvuldige uitwisseling en ervaring, mening, en kennis op vele gebieden. Voor het deel van de psalmen was daar om te beginnen de Werkgroep Psalmen, met leden uit heel verschillende kerkelijke en muzikale hoeken. Graag dank ik hen voor de samenwerking! Ik noem hen daarom ook maar direct, met net iets meer dan hun naam alleen. Musicus, organist, thuis in de Gereformeerde Bond en de 'oude psalmen' Herman van Vliet naast liturgist en priester Anton Vernooij, onder andere als redacteur van *Gezangen voor Liturgie* belichaming van de rooms-katholieke kerkmuziek. Anje de Heer, ingevoerd in vrijgemaakte kerk en muziek, en in de manier waarop meer evangelische en vernieuwende jongerenmuziek kan functioneren, naast Gerrit Baas, breed inzetbaar binnen de oecumenische vleugel van de Protestantse Kerk in Nederland, thuis in de lutherse kerkmuziek. Cees Breunese, man van taal en cultuur, gewend aan het beproeven van teksten en procedures, met een enorme inzet, naast Jaap van Dorp, hebraïst, het geweten wanneer het ging om de juiste oriëntering op de grondtekst. De eerste vergaderingen had Jos Beijer een grote inbreng; begaafd kerkmusicus in rooms-katholieke kring, met een drukke praktijk als dirigent van verschillende koren. Hem moesten we helaas missen; een ernstige ziekte maakte hem deelname aan het werk onmogelijk; uiteindelijk is hij in 2011 overleden, 41 jaar oud. We zijn blij dat een door hem gecomponeerd 'Onze Vader' (Lied 369c) in de bundel kon worden opgenomen. Zijn plaats werd ingenomen door Marcus de Haard. De notulist Look van Oorschot, altijd bereid om wéér een versie van een psalm op te zoeken, en Pieter Endedijk als algemeen coördinator wa-

ren ook steeds betrokken en kundig aanwezig. Ten slotte onderzoeker Nienke van Andel, die als zwijgend luisteraar en toeschouwer over het resultaat weer een heel ander boek kan schrijven.

Naast het werk van deze werkgroep gebeurde er meer. Het Vocaal Theologen Ensemble, opgericht in 2008, besloot in 2009 een psalmenproject te lanceren: *‘Alles wat adem heeft’*. Dirigent, kerkmusicus en theoloog Hanna Rijken, ook betrokken bij het werk van de redactie, later ook redactielid, kwam met het idee. Zij en ik stelden een programma samen waarin we psalmen in allerlei genres opnamen: synagogaal, *Psalmen voor Nu*, Taizé, antwoordpsalmen uit rooms-katholieke kring en Geneefse psalmen in het Frans en Nederlands. Hiermee trokken we heel Nederland door, en eigenlijk voelde het al wat als een try-out van het nieuwe liedboek. Later volgde nog een gezangentoernee, met lutherse muziek, opnieuw met prachtige psalmversies. ‘Zo moet het kunnen’, merkten we vaak. De vreugde van die rondreizende samen-zang zit, wie weet, ook meegeleverd in dit boek.

Als gemeentepredikant verbonden aan de NoorderLichtkerk in Zeist ten slotte kon ik het werk aan het psalmdeel van het liedboek prima toetsen in eigen kring. Projectcantorij en combo, Young Vocals en de gemeente als geheel hebben heel wat onbekends en nieuws kunnen uitproberen, uit bundels waarvan ze vaak nog nooit gehoord hadden. De mensen van de beamerdienst hadden het er druk mee: muziek met noten op een scherm goed weergeven is een kunst apart. Ook de organisten en pianisten wil ik niet vergeten: ze zetten alles goed voor ons neer, van een Engelse brede psalm tot een bijzondere antwoordpsalm uit de St. Jan in Den Bosch. Dank, allen!

De titel van het boek, *Steeds weer zoeken mijn ogen naar U*, is afkomstig van een versie van Psalm 25, Lied 25b. Deze versie van de psalm werd geschreven voor de adventstijd, een tijd van verwachting en inkeer. Waarop richt zich mijn leven, wat zoek ik echt, wat, wie zou ik willen zien, aanschouwen? In heel verschillende kerken wordt deze psalm zó gezongen, met een uitspraak die tegelijk een vraag inhoudt, die uitnodigt tot zelfonderzoek en overgave. Hij kan het hele boek typeren!

PSALM 46

Een vaste burcht

'Dieu est pour nous la forteresse', 'een vaste burcht is onze God'

Een lied, een psalm kan worden tot een symbool. De Franse protestanten, de hugenoten, hebben veel onheil over zich heen zien komen. Vaak waren ze nergens veilig – behalve bij God, hun vaste burcht. Psalm 46 werd in de Franstalige reformatie een van de meest geliefde psalmen. Maar ook Maarten Luther liet zich door deze woorden inspireren bij zijn lied 'Een vaste burcht is onze God'. Dat lied was nog niet bekend in Nederland toen de 'oude berijming' van de psalm ontstond, in 1773, maar Willem Barnard laat dat refrein prachtig terugkeren in de berijming van 1967, vooral in het slot van de strofes 2 en 3.

*De Godsstad ligt aan blanke stromen.
God staat haar bij, de dag zal komen.
Hij woont in haar, zij wankelt niet,
zij kroont zijn heilig rijksgebied.
Al hebben volken zich verheven,
Hij roept en doet de aarde beven.
Hij is met ons, Hij wendt ons lot.
Een vaste burcht is onze God. (Lied 46:2)*

In het Franse gezangboek staat Psalm 46 meerstemmig opgenomen. Wie deze psalm ongeleid meerstemmig in het Frans zingt, zal vanzelf merken hoe levendig en fris de Geneefse psalmen zijn.

Veel dichters hebben zich door de psalmen laten meeslepen, tot op vandaag.

Ook schrijvers die zichzelf niet 'gelovig' noemen, herkennen zichzelf in de weg van de psalmen. Onweerstaanbaar schuilt 'God' in de heilige woorden, zo ervaren ze dat soms. De dichter Lloyd Haft, 'geboren Amerikaan, Nederlander van keuze', publiceerde alle 150 psalmen op zijn manier.

Naar Psalm 46

*Wij mogen bij hem schuilen,
ook hij schuilt:
dieper, verborgener dan wij,
zo getuigden velen
die diep in hun benauwen
hem sterker vermoedden –
sterker dan de aarde die verdwijnt,
sterker dan bergen die beven in de wind.
De armen die wij in het duister zoeken
zijn stromen,
stralen van zijn licht.
Daar middenin is hij.
Wij zoeken dat hij vinde,
ons aanschouwe,
omvatte.
Dat hij ons node
weg van de boog die breekt,
het schild dat verweert.
Wij die wachten; hij
die waar wij schuilen vinde.*

(Uit: *Alles wat adem heeft*, uitgave PKN bij de gelijknamige psalmen-
toernee van het Vocaal Theologen Ensemble)

Psalmen als ijkpunten ter inleiding

*‘Maar op sommige middagen
opent zich de Republiek der Psalmen
en word ik bang dat ik niet leefde, stierf, niet genoeg
om deze extase in klinkers te krassen, om plonsjes
heldere, bijbelse taal te horen.’*

(Vertaling van Ilya Kaminsky, ‘Musica humana, een treurzang voor Osip Mandelstam’, vert. Menno Wigman, Tortuca 32, 43.)

De bijbelse psalmen gelden in de wereldliteratuur als maatstaf, als canon, waar menig dichter zich graag aan meet. Ook wie niets met gelovig zingen heeft kan de psalmen citeren, kan zich hieraan ijken. ‘Plonsjes heldere, bijbelse taal’, ‘extase in klinkers’ noemt de dichter Kaminsky het wanneer hij denkt aan de taal die hij eigenlijk zou willen schrijven. Het is een voorrecht dat we in de kerk direct toegang hebben tot die taal; op zo veel manieren ‘verklinderd’, verklankt, iedere tijd opnieuw. Om zo nu en dan verbaasd vast te stellen dat ‘zing een nieuw lied’ soms uiteindelijk leidt tot het zingen van het oudste lied dat we kunnen vinden.

Liedboek, zingen en bidden in huis en kerk begint met 150 liednummers die, als je alle versies a, b, c enzovoort optelt, staan voor 270 liederen. Het zijn de 150 psalmen uit de Bijbel, in verschillende vormen en versies opgenomen. Deze rijkdom aan keuzes kan ongemakkelijk aanvoelen, voor wie niet weet waarom welke versie te kiezen. Sommige vormen komen ons vreemd voor; de archaische taal roept bij de een vragen op, het feit dat er maar een paar verzen uit een psalm gekozen zijn maakt een ander wantrouwig. En waarom staat niet overal muziek bij? Wat moet je doen met de psalmen waar gewoon de bijbeltekst staat, met hier en daar een accentstreepje op een lettergreep?

Dit onderdeel van het Liedboek is, net als het boek als geheel, toon-

beeld van 'katholiciteit': manieren van zingen, van geloven, belijden, loven en bidden uit verschillende hoeken van de wereld, uit diverse tijden en geloofsrichtingen, komen samen. Dat vraagt om een toelichting. Dit boek wil deze geven.

De omgang met de psalmen laat iets zien van de spiritualiteit, de theologie, het geloof van een geloofsgemeenschap. Zing je ze stoer, in een berijming van de oudtestamentische tekst, zing je ze als Engelse *hymns*, met regelmatige verwijzingen naar Christus en kerk, zing je ze sober, als het ware biddend, of als spel van stem en tegenstem? Kies je bepaalde verzen die je regelmatig, vaak tot heel vaak herhaalt bij wijze van meditatie, laat je ze muzikaal tot leven komen op volksmelodieën of een jazzy ritme, maak je er een kinderlied van of een lied met bazuinen en trompetten?

In alle gevallen is het goed om te kunnen weten wát je doet. Het 'Bless the Lord' van Taizé, Psalm 103, Lied 103f, komt niet tot zijn recht als je na een of twee keer zingen al weer stopt. Een antwoordpsalm met een verdeling in voorzang en zang door allen verliest zijn karakter als allen alles zingen. Dit boek gaat daar verder op in. Maar belangrijker dan waarschuwen voor oneigenlijk gebruik is wel het enthousiast maken voor de vele mogelijkheden die de zingende gemeente en de zingende enkeling gegeven zijn!

Bij de totstandkoming van de selectie, van 2008 tot 2012, kwamen meer dan duizend psalmversies uit heel verschillende bron langs. De meeste zongen we in werkgroep of redactie geheel of gedeeltelijk door; er was veel moois bij. Dat is niet allemaal in dit boek terechtgekomen. Steeds speelde ook de vraag mee: voegt het toe aan de breedte van het boek, of wordt het meer van hetzelfde?

Soms ging het andersom: we meenden dat er behoefte was aan een tweede versie van Psalm 88, maar konden er geen vinden die aansloot bij onze vraag; dat leidde dan tot een opdracht. Of ook: we hadden prachtige melodieën van Psalm 4 en 13, uit het Schotse liedboek, en 92, uit het Duitse, maar moesten nog dichters vinden die voor ons de passende Nederlandse tekst konden schrijven. Psalm 31, een lange psalm met rijke inhoud, wilden we graag in een beknoptere versie, die in zijn geheel te zingen zou zijn; zo ging het ook met Psalm 57 en 139.

Een andere wens konden we niet vervullen: een wat betere verdeling van de extra versies over de verschillende psalmen. De meest geliefde psalmen hebben nu eenmaal de meeste verschijningsvormen.

Psalm 23, ‘de Heer is mijn herder’, Psalm 8 en 9, 103. Nu, dat is dan ook weer geen probleem: ze zullen vast hun zangers vinden!

Indeling

Het boek is verdeeld in vier hoofdstukken. In het eerste vindt u toelichtingen op de verschillende tradities die in deze psalmen te vinden zijn. Voorop komen de psalmen, die zijn ontleend aan de Geneefse traditie, bekend uit het Liedboek uit 1967 of de ‘oude berijming’. Dan volgen de antwoordpsalmen en andere psalmen, uit de rooms-katholieke beweging van zingen in de volkstaal, na 1963 ontstaan. Daarna een verzameling van vormen die teruggaan tot de bron: vormen van psalmzingen in de traditie van klooster en getijdengebeden, en manieren om psalmverzen op een simpele manier te zingen.

In en na de jaren zestig van de vorige eeuw ontstond zowel naast als in de gevestigde kerken in Nederland een nieuwe stroom, ten dele evangelisch, ten dele charismatisch of ‘Pinkster’, pentecostaal, genoemd. Deze legde aanvankelijk sterk de nadruk op liederen over de band van de gelovige met Jezus, over zonde en schuld, vergeving en genade, en hemelse toekomstbeelden. Voor de psalmen was geen plaats. Langzamerhand kwam deze beweging weer in contact met de oudere en meer traditionele kerken en werden de psalmen opnieuw ontdekt. Ook in die oudere kerken bleek de berijmde vorm zeker voor jongeren op grote afstand te staan. Zo ontstond daar een serie psalmversies, gemaakt door mensen die de lichte muziek en popmuziek kennen. De twee stromen raakten elkaar. Dat merken we in de vierde paragraaf. De laatste, ten slotte, verzamelt de psalmversies uit andere tradities.

Het tweede hoofdstuk gaat dieper in op de ontstaansgeschiedenis van de berijming van 1967. De redactie had daarin geen keus: die moest er gewoon in komen. Voor vele deelnemende kerken hoort het bij de traditie. De optie om elk van de 150 psalmen op deze manier te zingen moest openblijven. Toch: naarmate deze berijming ouder wordt rijzen er meer vragen. Kennis van de ontstaansgeschiedenis helpt daar antwoord op te geven. Van de eerste vergadering, intern hervormd, tijdens de oorlog, via voorzichtige samensprekingen, tot het resultaat van de Interkerkelijke Stichting voor de Psalmberijming: een eerste concreet en tastbaar oecumenisch resultaat.

Veel gesprekken en discussies rondom de psalmen worden, zo lijkt het, elke generatie opnieuw gevoerd. Dat wat voor 1967 gold, hield de

samenstellers van het nieuwste boek ook weer bezig. We herkennen dezelfde dilemma's, we delen dezelfde ervaringen, dezelfde vragen over de (on)houdbaarheid van zestiende-eeuwse melodieën, de vragen over de plaats van Israël en Jezus in de psalmen.

In hoofdstuk drie zal ik ingaan op een aantal vragen die vaker gesteld worden. Sommige daarvan betreffen het liedboek als geheel. Taalkwesties komen daarbij bovenaan. Waarom nog dat ouderwetse 'Gij' gehandhaafd? Of juist: hoe zou je het wagen al zingend God met 'Jij' aan te spreken? Hoe zit het met het hoofdlettergebruik?

Nog een heet hangijzer: waar zijn de t en de n gebleven, in *'Zingt voor den Heer op nieuwe wijze'*, Lied 96:1 – *'Zing voor de Heer op nieuwe wijze'*?

Het is toch een Nederlands liedboek? Wat doen al die vreemde talen er dan in, Engels, Duits, Frans, Latijn, Grieks, en nog wel meer?

Het is toch een nieuw liedboek, waarom dan zulke oude taal: *'zijn goedheid, zijn trouw, bleef hij jegens het huis Israël indachtig'* (Lied 98c:2)?

Wat is er gedaan met de kritiek dat veel kerktaal heel stoer en mannelijk is? De naam voor God, 'Heer', wordt nog steeds vaker gebruikt dan allerlei andere bijbelse alternatieven bij elkaar.

De 'psalm van de zondag', wat is dat eigenlijk?

We eindigen met de opmerking dat elk Liedboek werk in uitvoering is. Juist wie een liedboek samenstelt realiseert zich de tekortkomingen. Welke vragen zijn des te duidelijker geworden, nu een kloek boek op tafel ligt, in de hand, in huis en kerk, en zelfs op straat? Als we een tijd meemaken waarin het christelijk geloof andere vormen zal aannemen, naast de bestaande kerkelijke, of misschien wel in plaats ervan, welk liedboek hoort dan thuis in het overlevingspakket? En welke plaats nemen de psalmen daarin dan in?

Ten slotte, in een beknopt vierde hoofdstuk, vat ik nog eens samen wat die belangrijke plaats van het psalmboek in de christelijke kerk betekent.

Door alles heen, in een andere opmaak, mengen zich korte columns die ik in de loop der jaren schreef. Ze gaan over zes verschillende psalmen, onbekende en overbekende. Ze illustreren veel van wat in de vier hoofdstukken meer systematisch omschreven staat.